

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE DİŞ DİNAMİKLER

EXTERNAL DYNAMICS IN THE TRANSITION TO MULTIPARTY LIFE IN TÜRKİYE

Öz

Çeşitli deneyimler ve birikimler toplumların siyaset anlayışında ve uygulamalarında farklılık ortaya çıkarmaktadır. Bu farklı durum bazı toplumların demokrasiye ve çok partili hayata geçiş sürecinde de görülmektedir. Kimi toplumlarda demokrasiye ve çok partili hayata geçişin sağlanması toplumsal talepler ve yıllar boyu süren mücadeleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Uluslararası koşulların etkisi ve toplumsal hayattan bağımsız olarak bazı toplumlarda ise bu durum daha kısa bir süre içerisinde kendisini göstermiştir. Türkiye'de, çok partili hayata geçişte halktan bağımsız etkilerin bu sürece tesir ettiğini söylemek mümkündür. Çok partili hayata geçiş gerçek anlamda II. Dünya Savaşının ardından mümkün olmuştur. Her ne kadar içeride yaşanan ekonominin kötü gidişatı, savaş sonrası oluşacak yeni düzende sermaye gruplarının iktidarda etkin rol oynama isteği, çok partili hayata geçişte etkili olsa da Türkiye için asıl önemli olan dinamik; SSCB'nin oluşturduğu güvenlik sorunlarının endişe verici olması, bu durumun da ABD ve Batı ile daha yakın ilişkiler kurma çabasını tetiklemiş olmasıdır. Bu çalışmada Türkiye'nin çok partili hayata geçme kararında iç etkenlerden ziyade dış etkenlerin belirleyici rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayata Geçiş, Dış Dinamikler, Demokrat Parti, Türk Dış Politikası.

Abstract

Differing experiences and origins influence the comprehension and application of politics within societies. The transition to democracy and multi-party life in certain societies is indicative of this unique circumstance. The transition to democracy and multi-party life was the outcome of years of struggle and social demands in certain societies. In certain communities, this situation has arisen in a shorter period of time, despite the influence of international conditions and social life. The transition to a multi-party existence in Turkey is being influenced by the people's independent actions. Post-World War II, the transition to multi-party existence was genuinely feasible. In spite of the domestic economy's negative trajectory, the war economy's alienation of significant portions of the population from the government, and the desire of capital groups to actively engage in the new post-war order, these factors were effective in facilitating the transition to multiparty life. The most significant dynamic for Türkiye, however, was the alarming security issues that the USSR had created, which prompted efforts to establish closer relations with the United States and the West. The significance of external factors over internal ones in the decision of Türkiye to transition to a multi-party existence is underscored by this study.

Keywords: Transition to Multiparty System, Foreign Dynamics, Democratic Party, Turkish Foreign Policy.

Gevher Nesibe KARİPTAŞ*

Rıfat KARAKOÇ**

* Doktora Öğrencisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

E-posta/E-mail:
gnkariptas@gmail.com

Orcid: 0000-0003-3107-4451

** Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,

E-posta/E-mail:
rifat.karakoc@samsun.edu.tr

Orcid: 0000-0003-3942-7426

Başvuru/Submitted: 15.12.2024

Kabul/Accepted : 17.02.2025

Giriş

Günümüzde demokratik olarak değerlendirilen devletler mevcut siyasi rejimlere ulaşabilmek için tarih boyunca birçok aşamadan geçmiştir. Türk siyasi tarihinde bu sürecin on dokuzuncu yüzyıl itibarıyla hız kazandığı görülmektedir. Bu dönemde yaşanan reformlar ve siyasal gelişmeler, Türkiye'nin demokratikleşme yolundaki ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Devletlerin iç ve dış politikası incelenirken bu iki alan arasında önemli bir ilişkinin bulunduğu, literatürde sıkça vurgulanan bir argümandır (Sıvış, 2018:31). Bu bağlamda iç siyasetteki güç çatışmaları dış politikayı yansıtan bir unsur olarak, iç politikadaki güç dengelerini pekiştiren, bozan veya başka bir şekilde biçimlendiren bir rol üstlenir (Balcı, 2011:23).

II. Dünya Savaşı sonrasında birçok köklü değişim meydana gelmiştir. Savaş sonrasında Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerin yenilmesi sonucunda faşizm yönetimleri de etkilerini kaybetmiştir. Bu süreçten sonra, dünyada demokratik-kapitalist ve komünist yönetimler arasında rekabetler başlamıştır (Akşin, 2007:239). Savaş Almanya ve İtalya gibi tek parti rejimlerinin kaybetmesi, otoriter ve totaliter rejimlere karşı şiddetli eleştirileri de yanında getirmiştir. Bu eleştirilerden Türkiye de payını almış, İngiliz basını bu konuda Türkiye'yi eleştiren yayımlar yapmıştır (Akandere, 1998:337-338).

Armaoğlu (2018:310); Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki durumunu stratejik önemi dolayısıyla hem Mihver hem de Müttefikler'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokma çabaları ve bu nedenle uyguladıkları baskıların bahanesinden başka bir şey olmadığını ifade eder.

Cumhurbaşkanı ve Milli Şef unvanıyla geniş yetkilere sahip olan İnönü, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren en önemli isim olmuştur. Kısa sürede kendisini tehlike kuşağında bulan Türkiye'nin bu dönemdeki siyasetini, savaşın dışında kalmak üzerine kurmuş, dış gelişmelere temkinli yaklaşarak bağlayıcı adımlar atmaktan özenle kaçınmıştır (Ekinci, 2002:646; Yalçın, 2011:705-706). İnönü, savaşın dışında kalarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve ülkeyi potansiyel tehditlerden uzak tutmak istemiştir. Bu süreçte İnönü yakın destekçisi Numan Menemencioğlu ile büyük güçler arasında dikkatli bir "denge politikası" izlemeyi benimsemiştir (Deringil, 2003:42-49).

Türkiye'nin savaş süresince "faşist ve demokrat cephele arasında tahterevalliyi andıran bir denge politikası" ile hareket edip, sonrasında ise demokrasiyi tercih etmesi dış dinamiklerin dayatmasıyla gerçekleşmiştir (Çavdar, 2013:373). Bu dönemde Türkiye'nin Sovyet tehdidinden kaynaklanan güvenlik endişeleri, batı demokrasilerine yönelmesinin nedenlerindendir. Bu nedenle Batı dünyasının tek partili rejimlere duymuş olduğu olumsuz tutum (Büyükkalay, 2011:71), Türkiye'nin çok partili hayata geçiş kararını almasında önemli bir etken olmuştur.

Türkiye'nin Batı dünyasında konumlanma arzusu, Batıda meydana gelen demokrasi hareketlerini yok saymamasını sağlamıştır. Aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik etkiler de çok partili sürece hız kazandırması sebebiyle demokratikleşme konusunda önemli adımların atılmasını gerekli kılmıştır (Kirman, 2006:56). Bu etkenler, 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ekibinden ayrılan 4 milletvekilinin Demokrat Partiyi (DP) oluşturmasıyla neticelenmiştir.

DP, yargı denetiminden yoksun ve açık oy-gizli tasnif usulüyle 1946'da seçimlere girmiştir (Yılmaz, 2010:187). Seçimlerde yaşamış olduğu adaletsizliklere rağmen meclise girmeyi başarmıştır (Çelebi, 2015:268). Ardından 14 Mayıs 1950 seçimlerinde oyların %53'ünü alarak 408 milletvekili elde etmiştir (Güngör, 2010:202-203). Bu sonuçla birlikte tek parti dönemi sona ermiş ve çok partili hayata adım atılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’nin çok partili hayata geçişinde dış dinamiklerin etkilerini ve bunların getirdiği sonuçları incelemektir. Ayrıca bu incelemede iç dinamiklerin etkisinden ziyade dış dinamiklerin etkisi üzerinde durulacaktır. Çalışmada ilk olarak demokrasiye geçiş sürecinde dış etkilerin ölçümüne ilişkin kısa bir teorik çerçeve sunulmaktadır. İkinci olarak demokrasinin evrim süreci ele alınarak, Türkiye’deki demokratikleşme üzerindeki etkisi ve bunun uluslararası arenadaki yeri incelenmektedir. Son aşamada, Türkiye’de çok partili hayata geçişte önemli bir yer tutan dış faktörler tespit edilmekte ve bunların sürece olan etkileri detaylı olarak irdelenmektedir.

1. Demokrasiye Geçiş Sürecinde Dış Etkilerin Ölçümü: Genel Bir Değerlendirme

Demokrasiye geçiş süreçlerinde dış faktörlerin etkisi yaygın bir şekilde kabul edilse de bu etkilerin ölçülmesi oldukça güçtür. Bu zorluğun üstesinden gelmek için rejimlerin dönüşüm süreçlerini alt evrelere ayırmak faydalanan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, baskıcı bir rejimin demokratik sisteme geçişi; geçişten önceki dönem, geçişin ilk dönemi, geçişin orta dönemi ve geçişten sonraki dönem gibi aşamalara bölünebilir. Kullanılan ölçümlerde bir diğer ayrım bu tür geçişlerin kısa ve uzun vadeli olarak sınıflandırılmasıdır. Süreç olarak uzun geçişlerde dış faktörler daha az etkili ve dolaylı olabilirken kısa süreli geçişlerde, beklenmedik bir askeri mağlubiyet ya da uluslararası ortamda baskıcı rejimlere sağlanan desteğin sona ermesi gibi daha doğrudan dış tesirler görülebilir. Ancak bu tür analizlerde, genellemelerden kaçınıp ulusal bazda yapılan incelemelerin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağı görüşü baskın çıkmaktadır (Pridham, 1991’den aktaran Sıvış, 2018:13).

Uluslararası ilişkiler disiplininde geliştirilen teoriler iç politika ve dış politika arasında olan bağlantıyı tam anlamıyla çözebilecek teorileri geliştirememişlerdir. Bu nedenle iç politikanın mı dış politikayı etkilediği yoksa bunun tam tersinin mi geçerli olduğu üzerinde tartışmak anlamsızdır (Putnam, 1988:427). İç politikadaki kurumlar ve aktörler arasındaki mücadele, dış politika üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabildiği gibi, dış politikanın da iç politika üzerinde şekillendirici bir rolü bulunmaktadır (Gerner, 1955’ten aktaran Şahin, 2022:2254).

Türkiye’nin batılılaşma süreci göz önünde bulundurulduğunda Batılı ülkelerin parlamenter demokrasiye geçiş süreçlerinden faydalandığı ve çok partili sisteme geçişin uzun bir zaman dilimine yayılarak gerçekleştiği söylenebilir. Dışarıdan gelen etkilerin, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Türk siyasi sahnesinde belirgin biçimde kendini gösterdiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde, dış güçlerin iç siyasete doğrudan müdahaleleri olmuş ve bu durum siyasi yapıyı etkilemiştir. Türkiye’nin modernleşme sürecinin önderi Mustafa Kemal Atatürk, ülkesinin vizyonunu çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak olarak tanımlamış ve bu çağdaş uygarlık seviyesi, büyük ölçüde Batı medeniyetiyle özdeşleştirilmiştir. 1924-1928 yılları arasında gerçekleştirilen radikal Kemalist reformlar, Batılılaşma yönünde atılmış adımlardır. Dolayısıyla, İsmet İnönü tarafından 1946’da alınan çok partili sisteme geçiş kararı, tek başına II. Dünya Savaşı sonrasındaki değişmelere bağlanamaz; dış faktörlerin evreler halinde etkili olduğu da düşünülebilir. Ayrıca, kısa veya uzun vadeli etkiler arasında keskin bir ayrım yapmaktansa her iki faktörün de rol oynadığını kabul etmek mantıklıdır. Bu bağlamda, İnönü’nün esas olarak savaş sonrası gelişmelerden etkilenmiş olsa da verdiği kararın Cumhuriyet’in kuruluş idealleri ve Osmanlı’nın on sekizinci yüzyıldan itibaren şekillenen düşünce yapısıyla uyumlu olduğunu bildiği açıktır. Bu anlayışın, İnönü’nün demokrasiye geçiş kararında harekete geçirici bir rol oynadığı söylenebilir (Sıvış, 2018:14).

Bu çalışma Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde II. Dünya Savaşı’nın ardından aniden gelişen olayları, süreci kesin olarak kısa vadeli bir geçiş olarak değerlendirmektedir. Bütün bu analizlerde genel yargılar yerine, her ülkenin kendi özel koşulları doğrultusunda ulusal düzeyde yapılacak incelemelerin daha doğru sonuçlar ortaya çıkaracağı düşüncesi ön planda tutulmuştur. Samuel P. Huntington’un “*Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında*

Demokratikleşme” başlıklı eserinde, dış politikadaki gelişmelerin ülkelerin demokrasiye geçiş süreçlerinde etkili olduğu görüşü referans alınmış; bu çerçevede Türk demokratikleşmesi, Huntington’un yaklaşımı bağlamında ele alınmıştır.

Demokrasi kavramının arka planı incelendiğinde Batı teamüllü ve demokratik değerlerin oluşumunda Batı’nın uzun tarihi süreçte adım adım inşa ettiği birikimin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir (Özdemir, 2018:28). Bu nedenle Türkiye’nin demokratikleşme sürecini doğru analiz edebilmek için dünyanın diğer bölgelerindeki demokratikleşme gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olunması önem teşkil etmektedir.

Günümüzün popüler kavramlarından olan demokrasi düşüncesi, ani ve durağan bir olgu olarak değil “demokratikleşme” olarak adlandırılan bir süreç kapsamında değerlendirilmektedir. Bu süreç, otoriter veya totaliter rejimlerden demokrasiye geçişin yanı sıra demokrasinin sürekli olarak yenilenmesini ve ideal bir duruma ulaşmasını içermektedir (Özdemir, 2018:31).

Demokratikleşme kavramı birçok çalışmaya konu olmuştur. Bazı araştırmacılar otoriter rejimlerin belirli dönemlerde nasıl demokratikleştiğini açıklayabilmek için dünya genelindeki demokratikleşme süreçlerini tarihsel bir çerçevede ele alıp sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu konuda öncü isimlerden biri olan Samuel P. Huntington modern dünyada üç farklı demokratikleşme dalgası ve bu dalgalara eşlik eden ters dalgalara yaşandığını ifade etmektedir (Huntington, 1993:11).

Huntington (1993:14), ABD’deki yetişkin beyaz erkek nüfusunun yaklaşık %50’sinin oy kullanma hakkına sahip olmasıyla birinci demokratikleşme dalgasının, başladığını ifade etmektedir. Ancak 1920’li yıllardan sonra Huntington’un ileri sürdüğü ters demokrasi dalgası örnekleri ortaya çıkmış ve bu dönemde demokrasilerden uzaklaşma eğilimleri güçlenmiştir. Komünist, faşist ve militarist rejimlerin yükselmesiyle birlikte, birçok ülkede demokrasiler diktatörlük yönetimlerine dönüşmüştür (Huntington, 1993:14-15).

Huntington’a göre ikinci demokratikleşme dalgası, II. Dünya Savaşı ile başlayarak siyasal ve askerî etkenlerin oldukça hâkim olduğu bir dönemdir. Bu dönemde demokratik kurumların, İtalya, Almanya, Japonya ve Kore’de gelişimi desteklenmiştir (Huntington, 1993:15). 1940’ların sonlarında ve 1950’lerin başlarında Türkiye ve Yunanistan da bu demokratikleşme sürecine dahil olmuştur (Huntington, 1993:16). Demokrasi yanlısı ülkelerin savaşta başarılı olması, Türkiye’nin demokrasiye geçişindeki en kayda değer dış belirleyicilerden biri arasında değerlendirilebilir (Akıncı ve Usta, 2016:277).

İkinci demokratikleşme dalgası 1960’lı yıllarda duraklamış bazı Asya ülkelerinde ve Latin Amerika’da, demokratik yönetimlerden sapılmış ve diktatörlük rejimleri kurulmuştur (Huntington, 1993:16-17). Türkiye de bu ters dalga süreçlerinden etkilenmiş ve 27 Mayıs 1960 askerî darbesi yaşanmıştır. Halkın oylarıyla seçilmiş olan hükümet, demokratik olmayan yollarla devrilmiş, dönemin başbakanı ve iki bakanı idam cezasına çarptırılmıştır (Akıncı ve Usta, 2016:277).

27 Mayıs darbesi sonrası iktidarı ele geçiren askerî yönetim, yeni bir anayasa hazırlamak üzere bir kurucu meclis kurmuştur. Bu meclis, “Millî Birlik Komitesi” ile “Temsilciler Meclisi” olmak üzere iki bölümden oluşmuştur (Özdemir, 2003:237; Özbudun, 2019:33-34). Bu meclisin hazırladığı anayasa, 9 Temmuz 1961’de gerçekleştirilen halkoylamasının ardından kabul edilip yürürlüğe girmiştir (Toy ve Elmacı, 2007:150; Resmî Gazete, 20 Temmuz 1961). Yeni bir anayasa hazırlanması sürecinde, 25 Mayıs 1961 tarihinde kabul edilen 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile çevre barajlı nispi temsil (d’Hondt) sistemi getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacak seçimler, bu yeni seçim yöntemiyle gerçekleştirilecektir (Kodal, 2012:412). 1961 Anayasası, bireysel haklar ve özgürlükler bakımından 1921 ve 1924

Anayasalarına kıyasla daha ayrıntılı, güvenli ve düzenleyici bir yapı sunmuştur (Özbudun, 2019:41; Birol, 2013:43).

Bu bağlamda, Türkiye’deki 27 Mayıs darbesi ve sonrasındaki gelişmeler, ters dalga kavramı üzerinden incelenebilir. 1961 darbe Anayasası, Cumhuriyetin nitelikleri arasında ilk kez insan haklarına dayalı bir sosyal hukuk devleti ilkesine yer verse de bu ilkelerin uygulamada etkili olamadığı görülmüştür. Başlatılan çok yönlü vesayet düzeni, demokratikleşme çabalarına rağmen 1971 Muhtırası ile güç kazanmış ve 1980 darbesi ile iyice pekişmiştir. Huntington’un ters dalga teorisi çerçevesinde, her darbe sonrası halk iradesinin askıya alınması ve bu durumun vesayet düzenine dönüşmesi, demokrasiye yönelik ciddi bir gerileme yaşandığını göstermektedir. 1960, 1971 ve 1980 darbeleri, her biri ters dalga dinamikleriyle uyumlu bir şekilde, demokratik süreçleri kesintiye uğratmış ve otoriterleşme eğilimlerini pekiştirmiştir (Özdemir, 2018:37).

Üçüncü dalga, 1974 ve 1990 yılları arasında Portekiz’de diktatörlükten demokrasiye geçilmesiyle başlamış. 1980’lerin sonlarında, SSCB’nin parçalanmasıyla birlikte yeni kurulan devletlerin bu süreçte demokrasiye geçiş yaptığı gözlemlenmiştir (Avrupa, Asya ve Latin Amerika’da) 30’a yakın otoriter ülkenin yerini demokratik rejimler almıştır. Bu dönemde, küreselleşme eğilimleri güçlenmeye başlamıştır. 1989’da yapılan Yüksek Sovyet seçimlerinde Rusya Komünist Partisi’nin önde gelen isimleri yenilgiye uğramış, 1990’ın başlarında Baltık ülkeleri çok partili sistemlere geçiş yapmıştır. Ayrıca Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Romanya’da komünist rejimler çökmüştür (Huntington, 1993:18-20).

2. Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Dış Dinamikler

Çok partili hayata geçiş kararı Türk toplumunun hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu kararın alınması konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu tür değerlendirmeler çoğunlukla iç ve dış dinamikler temelinde ortaya konulmaktadır. İç politikanın dış politikadan bağımsız olmadığı düşüncesinden hareketle çok partili sisteme geçişte etkili olan güçlü bir dış faktörün yanı sıra, bu süreci hızlandıran elbette iç dinamiklerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu çalışma özelinde iç dinamiklerin bütününe yer verilmemiş kısaca konunun özüne değinilmiştir.

Cumhuriyet döneminden sonra yöneten kesim (merkez) ile halk (çevre) arasındaki mesafenin kapanmaması ve halkın yaşam koşullarında beklenen iyileşmenin sağlanamaması (Arslan Keskin, 2023:64) savaş yıllarında alınan toplumsal, siyasal ve ekonomik tedbirlerin iç huzursuzluğu daha da derinleştirmesine yol açmıştır. Bu derinleşme, öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, genel bir kargaşanın önlenmesi için emniyet supabının açılması zaruri hale gelmiştir (Karpat, 2010:229). Bu süreç, çok partili geçişi hızlandıracak iç dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sina Akşin’e göre, bazıları Demokrat Parti’nin ortaya çıkışını doğrudan Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’na karşı duyulan tepkiyle ilişkilendirir. Demokrat Parti’nin yalnızca bu sebepten ortaya çıktığını iddia etmek aşırıya kaçan bir değerlendirme olur, ancak kuruluşu ve yaygınlaşması sürecinde bunun kayda değer bir etkisi olduğu belirtilebilir (Akşin, 2007:243).

Çok partili hayata geçişin tek ve en önemli iç dinamiği olmasa da Çiftçiye Topraklandırma Yasası ve bu yasa etrafında mecliste yaşanan yoğun tartışmalar, dikkate değer tartışmalar arasında yer almaktadır. Bu sürecin bir diğer önemli adımı ise 7 Haziran 1945’te Dörtlü Takrir’in meclise sunulmasıdır (Goloğlu, 2014:34). Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından sunulan bu önerge meclis grubu tarafından reddedilmiştir. Bu süreç, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün partiden ihraç edilmesi, bu durumu parti tüzüğüne aykırı bulan Refik Koraltan’ın istifası ve son olarak Celal Bayar’ın hem partisinden hem de milletvekilliğinden istifasıyla sonuçlanmıştır (Sarıbay, 2001:52-53; Taşpınar, 1996:15).

Çok partili hayata geçiş sürecinde Çiftçi Toprak Reformu'ndan sonra üzerinde durulması gereken bir diğer önemli gelişme, İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te konuşmasında yaptığı "...Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" (Resmî Gazete, 2 Kasım 1945:9567) ifadesidir. Bu siyasal atmosferden yararlanan ilk isim Nuri Demirağ olmuştur. 6 Haziran 1945'te yaptığı başvurunun ardından 18 Haziran'da gerekli onayı almış ve savaş sonrası dönemde kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile Atatürk'ün vefatından sonra çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye'de ilk muhalefet partisini kurma unvanını kazanmıştır (Karpas, 2010:236). Ancak, bu partinin kurucuları arasında CHP'den gelen politikacıların bulunmaması ve CHP üst yönetiminin parti içinden bir muhalefet hareketi çıkmasını istemesi nedeniyle (Güler, 2015:299), İsmet İnönü bu partiyi ciddiye almamış; (İncioğlu, t.y:270) sonrasında kurulacak olan Demokrat Parti'nin ortaya çıkmasıyla da siyasal arenada olan etkisini kaybettiği görülmüştür.

İnönü'nün yukarıdaki beyanatı, Dörtlü Takrir'i sunan grup üzerinde de etki etmiştir. Aralık ayında Celal Bayar, şu ifadelerle yeni bir partinin kuruluş hazırlıklarının sürdüğünü açıkça ifade etmiştir: "Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği ve partinin ismi hakkındaki sorularınıza kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu aşamaya gelmiş değildir. Bu sorularınıza cevap verebilmem için birkaç gün daha sabırlı olmanızı isteyeceğim" (Vatan, 2 Aralık 1945). Bayar'ın bu açıklamasını takip eden süreçte, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuş ve kamuoyuna duyurulmuştur (Cumhuriyet, 8 Ocak 1946).

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde dış dinamiklerin dış politikada özellikle II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen olaylar incelenmiş ve bunların Türk siyaseti üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Uluslararası Düzen ve Türkiye

1945'li yılların sonunda, müttefik kuvvetlerin galibiyetiyle II. Dünya Savaşı nihayete ermiş ve savaş sonrası Avrupa büyük bir enkaz devralmıştır. İki süper güç olarak ABD ve SSCB uluslararası arenada boy göstermeye başlamıştır (Torun, 2002:207).

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaşırken faşizm ve benzer rejimler demokrat ülkelerin kamuoylarında büyük eleştirilerle karşılanmıştır. Otoriter ve totaliter rejimlere olan ilgi kaybolmuştur (Erdoğan, 2003:72). Liberal demokrasiler uluslararası ortamda en geçerli rejim haline gelmiştir. Bu gibi durumlar dünyada tek partili diktatörlüğe sahip siyasal sistemlerin gözden geçirilmesine neden olmuştur (Dursun, 2000:15).

Müttefik kuvvetler, II. Dünya Savaşı sürecinde özgürlük ve barış için savaşı ilan ettiklerini duyurmuş ve savaş sırasında yayınladıkları bildirilerle özgürlük, barış ve ulusların kendi kaderini tayin etme gibi hedeflerini dile getirmişlerdir (Kara, 1984-1985:65). Bu gelişmeler farklı ülkelerde çeşitli şekillerde etkisini göstermiştir. Özellikle sömürge ülkelerinde ulusların kendi kaderlerini tayin etme düşüncesiyle bağımsızlık talepleri artarken, insan hakları, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar da bazı ülkelerde daha geniş bir biçimde gündeme gelmiştir (Therborn, 1979:49).

Dünya genelinde esen demokrasi rüzgârı, Batı'nın düşüncelerine açık ve demokratikleşmeyi bir hedef olarak benimseyen Türkiye üzerinde de etkili olmuştur (İçer, 1999:111). Demokratik cephenin savaşı kazanması ve Türkiye'nin savaş süresince sürdürdüğü özenli ve hassas denge politikasının uygulanamaz hale gelmesi (Koçak, 2007:546) Türkiye'nin Batı'da ortaya çıkan değişimlere ayak uydurması kaçınılmaz hale gelmiştir (İçer, 1999:111).

Türkiye bu süreçte bir yandan İngiliz ittifakına sadık kalırken diğer yandan Almanya ile ilişki bağlarını kuvvetli hale getirmiştir. Fransa ve İngiltere ile 19 Ekim 1939'da imzaladığı "Üçlü

İttifak Antlaşması” (Akandere, 1998:273) 18 Haziran 1941’de Almanya ile, toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı prensibi esas alınarak imzalanan “Saldırmazlık Paketi” gibi dış politikada yaşanan gelişmeler “İngiltere ile ittifakın sürdüğünü, Almanya ile de dost olunduğu” şeklinde ifade edilmiştir (Koçak, 1996:588-590).

Türkiye, Almanya ile olan ilişkisini müttefiklerin istediği şekilde kurmamış, kendi çıkarları doğrultusunda tasarlamıştır. Her ne kadar İngiltere ve SSCB, Türkiye’yi savaşa girmesi konusunda sürekli olarak baskı altında tutmuş olsalar da (Yetkin, 1983:232) Almanya ile 1943-1944 yılları arasında süren ticari anlaşmalar, kendisine yapılan tüm baskılara rağmen Türkiye’nin Almanya ile olan ilişkilerini yakın tutma çabasını yansıtmaktadır (Timur, 1991:40).

Bir diğer yakınlaşma da Türkiye’nin Almanya’ya krom ihraç etmesidir. Bu yakınlaşmadan rahatsız olan İngiltere ve ABD, Türkiye’ye nota vererek sevkiyatın durdurulmasını istemiştir (Akandere, 1998:301). Bu notadan sonra 1943-1944 yılları arasında savaşta üstün durumda olan Almanya ile olan yakın ilişkiler (İncioğlu, (t.y);267), sekteye uğramıştır. 21 Nisan 1944’te krom sevkiyatı durdurulmuştur (Goloğlu, 1974:237). Bütün bu göstergeler doğrultusunda Türkiye, Batı ile kurduğu ilişkiyi ilerletmek amacıyla Batılı anlayışlara daha fazla yakınlaşması gerektiğinin bilincine varmış ve yol haritasını buna göre çizmiştir (Çufalı, 2004:18).

Türkiye savaşın mihver devletlerce kaybedileceğini Nazi Almanya’sının yenilgisinin Avrupa dengesinde bir boşluğu ortaya çıkaracağını öngörmüştür. Ortaya çıkmış olan bu boşluk büyük zararlar gören İngiltere ve Fransa tarafından doldurulamayacağı için bu boşluktan SSCB faydalanmak istemiştir. Türkiye bütün bunları öngörmesiyle olası bir SSCB tehdidine karşı yanında yer alabileceği yeni bir aktör arayışına girmiştir. Yanında yer alacağı bu aktör de ABD olmuştur (Ünal, 1994:121).

2.2. Birleşmiş Milletlere Üyelik Sürecine Giden Süreç

Almanya’nın savaştan 8 Mayıs 1945’te geri çekildiğini beyan etmesinin ardından II. Dünya Savaşı son bulmuştur. Milyonlarca insanın kaybına neden olan savaşın galipleri ABD, İngiltere ve SSCB böylesi büyük bir yıkımın tekrar yaşanmaması için önce Yalta Konferansı’nda daha sonra Potsdam Konferansı’nda bir araya gelmişlerdir. Demokratik düzenlerin Avrupa’daki ülkelerde inşa edilmesi, temel bir yaklaşım olarak bu konferanslarda benimsenmiştir (Yetkin, 1983:226).

4-11 Şubat 1945 tarihlerinde savaş sonrası düzen ile ilgili toplanılan Yalta Konferansı’nda, “Kurtarılmış Avrupa Demeci” yayınlanarak Avrupa’da demokratik yönetimlerin oluşturulacağı ilan edilmiştir (Sander, 2016:193-197). II. Dünya Savaşı’nın ardından liberal demokrasilerin zaferiyle Avrupa, “Kapitalist Batı” ve “Sosyalist Doğu” olarak ikiye ayrılmıştır. ABD, Batı Avrupa ile ittifak kurarak bu ittifakı “Özgür Dünya” olarak adlandırmıştır; SSCB ise Doğu Bloğu’nu oluşturmuştur. “Özgür Dünya”da tek partili rejimlere yer olmadığı için ABD, Türkiye’nin zaten kapitalist olan yapısını sürdürürken, siyasi olarak çok partili hayata geçmesini ve böylece Doğu Bloğu’na karşı mücadele etmesini, bu nedenle Türkiye’nin hem ekonomik hem de siyasi açıdan “Özgür Dünya”ya uygun bir ülke haline gelmesini istemiştir (Sancaktar, 2012:51).

Konferans, Türkiye’nin yerine getirmesi gereken bazı ön koşulları belirlemiştir. Bunların en önemlisi, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan edilmesi olup, bu adımın 1 Mart 1945’ten önce atılması istenmiştir. Ayrıca Türkiye’nin, San Francisco Konferansı’na katılabilmesi için Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni imzalaması şartı getirilmiş ve konferans bu koşullar doğrultusunda sona ermiştir (Seydi, 2009:295). Türkiye, Yalta Konferansı’nda alınan karara uyarak, 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir (Oran, 2004:472). “Almanya ve Japonya’ya harp ilanına ve 1 Ocak 1942 Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye’nin katılmasına dair karar” Resmî Gazete yayınlanmıştır (Resmî Gazete, 24 Şubat 1945). Türkiye’nin BM Anayasası’nı

kabul etmesi, yeni dünyanın demokratik değerlerine uyumlu demokratik sistemi de kabul ettiğini göstermektedir (Karpas, 2010:229).

Savaşa katılmadığı gerekçesiyle ABD tarafından yardımları kesilen Türkiye, belirtilen şartları sağladıktan sonra iki ülke arasında ilk yazılı antlaşma niteliğinde olan (Sıvış, 2019:1528) “Ödünç Verme ve Kiralama ve Mutalebelere Mütaallik Anlaşma” imzalanmış (Resmî Gazete, 10 Temmuz 1945) ve bu sayede daha önce kesilmiş olan askerî yardımlar yeniden başlamıştır (Sıvış, 2019:1528).

Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni imzalamasına zemin hazırlayan savaş ilanı sonrası, Batı dünyası ve ABD’yle kurulan yakın ilişkiler, (Erdoğan, 2003:72) müttefik devletlerin, Türkiye’yi (5 Mart 1945) San Francisco Konferansı’na resmen davet etmeleriyle sonuçlanmıştır (Akandere, 1998:314; Arcayürek, 2010:267). Konferansa Türk heyetinin bir parçası olarak katılan Feridun Erkin’in aktardığına göre, İnönü şu ifadeleri dile getirmişti:

Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bizlere sorabilirler. İnönü’nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk’ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığra gitmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı’nın en aziz arzusudur (Yeşil, 2001:54).

İnönü, 19 Mayıs 1945’te yapmış olduğu konuşmasında “Memleketimizin siyasi idaresi, cumhuriyet ile kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir” (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1945). Bu döneme ait ifadeler, Türkiye’de demokrasiye geçiş sürecine yönelik adımların başladığına işaret etmektedir.

Dış politika ile iç politika arasındaki bağlantının bir diğer boyutu, iktidarların ülke içinde siyasal meşruiyet kazanma ve seçmen desteği sağlama endişesiyle dış faktörlere yönelme çabasına dayanmaktadır. İç dinamikler açısından kendilerini zayıf bir konumda gören yönetimlerin, bu durumu kendi lehlerine çevirmek amacıyla stratejik ve önemli gördükleri bir dış kaynağı dış politikanın merkezine yerleştirdikleri, cumhuriyet tarihi boyunca defalarca yaşanmıştır. Ekonomik sıkıntıların ağırlaştığı ya da askerî darbelerin siyasi istikrarı zedelediği dönemlerde, Türkiye gibi bir ülkenin dış destek arayışı neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir. NATO üyeliğiyle kurulan ittifak bağları ve daha sonra Batı Bloku içinde ekonomik ve siyasi bir güç merkezi olarak yükselen AET/AB, bu dış desteğin temel kaynakları olarak öne çıkmıştır (Erhan ve Enbel, 2015:160). Bütün bunlar göz önüne alındığında, Türkiye’nin Sovyetler Birliği tehdidinin üstesinden gelmek için NATO içinde konumlanma isteği, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde de etkili olmuş, ilişkilerin durumu Avrupa ve Batı normlarına daha uygun bir hale gelmiştir (Oğuzlu, 2013:2-3).

Yukarıda bahsedilen noktalara bakıldığında Türkiye’nin çok partili hayata geçişinin en büyük nedeni savaş sonrası oluşacak olan yeni dünya düzeninde Türkiye’nin de yer almak istemesi olmuştur. Bu bağlamda, İnönü’nün 16 Nisan 1964’te Time dergisine verdiği demeçte söylediği “Müttefikler tutumlarını değıştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir... “Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de bu dünyada yerini alır” ... (Cumhuriyet, 17 Nisan 1964) sözleri bu stratejik politikanın uzun vadeli bir tezahürü olarak görülebilir.

2.3. Artan Sovyetler Birliği Tehdidi ve Türkiye’nin Batılı Devletlerle Entegre Tercihi

Dış dinamiklerin etkisi, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde tartışılmaz bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye’nin SSCB’yle olan ilişkilerinin giderek sekteye uğraması, bu dönüşümde kritik bir unsur olarak öne çıkmıştır. Türkiye’nin SSCB’yle olan ilişkilerine bakıldığında 1930’ların ortalarına ilişkilerin iyi bir seyrinde ilerlediğini söylemek mümkündür. İki

dünya savaşı arasındaki süreçte de ilişkiler, güven temeline dayanmamakla birlikte karşılıklı anlayış çerçevesinde devam etmiştir (Sönmezoğlu, 2012:884; Kulkıra, 2015:45). Sovyetler Birliği ile ilişkiler, Batılı devletlerin Türkiye’ye karşı tutumlarının etkisi altında şekillenmiş (Sander, 2016:100) sonrasında ise 1936-1939 yıllarında sorunların belirginleşmesiyle uzun süren zorlu bir dönem başlamıştır (Ayaz, 2023:7).

Komünist bir ideolojiye sahip olmasına rağmen, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Kurtuluş Savaşı, 1921 Moskova Antlaşması ve 1925’te imzalanan “Dostluk ve Saldırmazlık Paketi” çerçevesinde samimi bir dostluk ortamında devam etmişti (Akşin, 2007:217). İlgili Saldırmazlık Antlaşması’nın 1. maddesine göre taraflardan birine üçüncü bir devlet tarafından askerî bir saldırı düzenlenmesi durumunda, diğer tarafın tarafsız kalacağını belirtmektedir. 2. maddede ise taraflar, birbirlerine yönelik herhangi bir saldırıda bulunmayacaklarını ve birbirlerinin aleyhine oluşturulacak anlaşma ya da ittifaklara dahil olmayacaklarını kabul etmişlerdir. II. Dünya Savaşı sırasında ciddi şekilde zedelenen ve yaklaşık 20 yıl süren Türk-Sovyet dostluğu, savaşın sonlarına doğru Sovyetler Birliği’nin tehditkâr politikalarıyla Saldırmazlık Paketi’nin feshedilmesi konusunu gündeme getirmiştir (Öğreten ve Bulut, 2019:1460).

SSCB, 1925’te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı uzatmayacağını belirterek, 19 Mart 1945’te Türkiye’ye bir nota vermiştir. Bu minvalde Sovyetler Birliği, kendi lehine bazı değişiklikler yapılması için Türkiye’ye taleplerini iletmıştır. Bu talepler, doğu sınırında kendi lehine değişiklikler yapılması, boğazlarda kendisine bir üs verilmesi ve Montrö’nün gözden geçirilmesi şeklindedir (Balci, 2017:88).

Çok geçmeden, savaş sonrası durumu tartışmak üzere 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Potsdam görüşmelerinde, İngiltere, ABD ve SSCB’nin ele aldığı konulardan biri Boğazlar meselesi olmuştur (Balci, 2017:88-89). SSCB, Türkiye’nin savaş boyunca boğazlardan mihver güçlere ait savaş gemilerinin geçişine serbestlik verdiğini belirterek, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin tadilini isteyen notasını 8 Ağustos 1946’da Türk hükûmetine iletmıştır (Erden, 2014:263).

Bahsedilen gelişmeler ışığında, Sovyetler’den Türkiye’ye gelen bu notaların Türkiye dış politikasını etkileyen önemli tesirleri olmuştur. İlk olarak, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden uzak durması, ikinci olarak ABD ile yakınlaşma, üçüncü olarak Türkiye’nin iç siyasal sistemine olan etkileri (otoriter siyasal yapılanmanın yerini demokrasiye bırakması), dördüncüsü, Türkiye’de komünizm karşıtlığının güçlü dayanak bulması ve son olarak Sovyet temelli tehditler Türkiye’nin ordusunun modern tarzda yenilenmesinin önemli kilit faktörlerinden biri haline gelmesidir (Balci, 2017:89-90).

2.4. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı Kapsamında Türkiye ve ABD Yakınlaşması

Dış politika özelinde gerçekleşen önemli hususlardan biri de II. Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye ile Amerika arasındaki yakınlaşmadır. Sovyet talepleri karşısında Türkiye, büyük bir endişe ve yalnızlık duygusuna kapılmıştır. Ekonomik koşulların zorluğu, II. Dünya Savaşı sırasında modern orduların teknolojik olanaklardan tam anlamıyla faydalanmasına karşın, Türk ordusunun eski model silahlarla sınırlı kalmasına yol açmıştır (Oran, 2004:532-533). Bu durum Türkiye’yi dış yardıma ihtiyaç duyan bir konuma getirmiştir.

Savaş sırasında iki ülke arasındaki en belirgin gelişmelerden biri, ABD’nin İngiltere’yi destekleyen ülkelere “Ödünç Verme ve Kiralama” yasası kapsamında yardım sağlaması olmuştur. Bu yasayla birlikte, ABD, özellikle İngiltere olmak üzere birçok ülkeye toplamda 50 milyar dolar değerinde askerî malzeme desteği sunmuştur. Türkiye, tarafsız bir ülke olmasına rağmen, bu yardımlardan yararlanarak 95 milyon dolarlık askerî yardım almıştır. Yardımlar, zaman zaman

kesintiye uğrasa da İngiltere aracılığıyla devam etmiştir (Topal, 2013:114). Savaşın ortaya çıkardığı sonuçlar İngiltere ekonomisini ciddi bir daralmaya sürüklemiştir. İngiltere, bu nedenle diğer ülkelere yaptığı askerî ve mali kaynakları kesmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte, 24 Şubat 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'a Yunanistan ve Türkiye'yi ilgilendiren iki rapor sunan İngiltere'nin ABD Büyükelçisi Lord Inverchapel, sözü geçen raporlarda İngiltere'nin mali koşullarının kötüleştiği vurgulamış ve bu iki ülkeye sağlanan mali ve askerî yardımların devam ettirilemeyeceğini ifade etmiştir. Inverchapel, bu yükümlülüklerin ABD tarafından devralınmasını talep etmiştir (Celep, 2020:16-17).

Başkan Truman'a George Marshall (ABD Dışişleri Bakanı) ve Patterson (Savaş Bakanı) bir rapor sunmak üzere hazırlık yapmışlardır. Bu raporda, Yunanistan'ın durumu özellikle ön plana çıkarılmış ve Yunanistan'ın düşmesinin ABD'nin güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturabileceği ifade edilmiştir. Raporda ayrıca bu tehdidin önlenmesi için Yunanistan'a ve daha sınırlı ölçüde Türkiye'ye yardım edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir (Celep, 2020:17-18).

Truman Doktrini kapsamında ABD, olası bir SSCB tehdidine karşı Türkiye'yi korumak için 100 milyon dolar, aynı amaçla Yunanistan'a ise 300 milyon dolar tutarında askerî destek sağlamayı planlamıştı (Armaoğlu, 2018:328). Ancak Truman Doktrini, verilen askerî yardımların malzeme, bakım ve yedek parça ihtiyaçlarının yalnızca ABD'den karşılanmasını zorunlu kılarak, kısa sürede yardımların maliyetinin faydalarını aşmasına neden olmuştur (Oran, 2004:535-536). Yedek parçaların yalnızca ABD'den temin edilmesi, bütçeye ek maliyet yüklemenin yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dışa bağımlılığını da artırmıştır (Kalyon, 2010:19).

ABD Truman Doktrini'nin yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın ekonomik olarak yeniden yapılanması için Marshall yardımını da hayata geçirmiştir. Bu yardım planı, savaşın neden olduğu yıkımı telafi etmek, Avrupa'nın yeniden inşasını tesis etmek ve ABD'nin ekonomisini canlandırarak mallarına pazar sağlamayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, kapitalizmin büyük bir tehlike gördüğü komünizmi ve Sovyet yayılmacılığını önlemek hedeflenmiştir (Oran, 2004:486; Demir ve Tekir, 2018:34).

Bu ilişkiler neticesinde, "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" 12 Temmuz 1947'de Türkiye ve Amerika arasında imzalanmış (Resmî Gazete, 5 Eylül 1947); ardından 16 Avrupa ülkesi tarafından 16 Nisan 1948'de kurulan "Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na" Türkiye, kurucu üyeler arasında yerini almıştır (Armaoğlu, 2018:338). Temmuz 1948'de ise "Avrupa Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır (Tezel, 2015:269). Yapılan anlaşmayla beraber Marshall Planı yardımları başlamıştır. Fakat ABD bu yardımları sağlamak için bazı ön şartlar sunmuştur. Bu şartlar; tarımsal üretim kapasitesinin artırılması, tarım ekipmanlarının yenilenmesi, kromun çıkarılmasına yoğunlaşılması ve ulusal ulaşım hattının günümüze uygun hale getirilmesidir. Türkiye, bu şartları kabul ettiğini ifade etmiş ve 1948-1952 yılları arasında 352 milyon dolarlık çok büyük bir ekonomik destek almıştır (Oran, 2004:540-542).

Truman Doktrini ve Marshall yardımları bölgedeki rolünü arttırmak isteyen ABD'nin Sovyet yönetiminin yayılmacı siyasetine karşı oluşturulan (Sarıçoban, 2020:819; Ekinci, 1997:343-344), savaş sonrası büyük kayba uğramış ülkelerin tekrar toparlanmasını sağlamak ve bu ülkelerin SSCB'nin kontrolüne girmesini önlemek için ortaya koymuş olduğu politikalarındandır. Aksi durumda, ABD liberal demokrasinin bu ülkelerde hakimiyetini kaybetmesi ve komünizmin yayılması endişesini yaşamıştır (Akıncı ve Usta, 2016:282).

ABD, Türk kamuoyunda sahip olduğu algıyı Truman Doktrini ve Marshall Planı ile pozitif manada değiştirmiştir (Ertem, 2009:393), çünkü Türkiye ile ABD arasındaki siyasi ve iktisadi münasebet Türkiye'nin Truman Doktrini, Marshall Planı ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüne eklenmesi ile ilişkileri daha sıcak bir seviyeye getirmiştir (Shaw ve Shaw, 1994:473).

Truman Doktrini’nin bir diğer önemli özelliği, Türkiye’nin o dönemdeki iç politikasını da etkilemesidir. Bu etkinin en belirgin örneklerinden biri 12 Temmuz Beyannamesi’nin ilanında net bir şekilde görülmektedir.

DP’nin kuruluşunun ardından beklenenden büyük ilgi görmesi ve hızla teşkilatlanması (Demir, 2009:57), CHP ile ilişkilerinin gerilmesine sebebiyet vermiştir. Bu gerginliğin alevlenerek büyümesine neden olan somut olay ise 21 Temmuz 1946 seçimleri olmuştur (Çeliker, 2021:2). Bu seçimde henüz sonuçlar açıklanmadan DP’liler İnönü’ye telgraf çekerek, seçimlerde yaşadığını düşündükleri adaletsizliklerin giderilmesi için müdahalede bulunmasını talep etmişlerdir (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1946). Ancak bu girişim sonuçsuz kalmış ve seçim sonuçları açıklanmıştır. “Açık oy gizli tasnif” yöntemiyle gerçekleştirilen seçimler, uygulama biçimi ve DP’nin maruz kaldığını düşündüğü haksızlıklar nedeniyle kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerin hem iktidar ve muhalefet arasında hem de toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır (Yetim, 2022:957). Bütün bu olaylar sonucunda CHP ile DP arasındaki siyasi tansiyonu düşürmek için birçok kez liderlerle bir araya gelen Cumhurbaşkanı İnönü, bir ayı aşkın süre devam eden bu görüşmelerin ardından, 11 Temmuz akşamı radyo aracılığıyla kamuoyuna seslenmiş ve kayıtlara 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen bir açıklama yapmıştır (İnönü, 2008:467-468).

İnönü bu beyannamede devlet reisi olarak her iki partiye kendini eşit uzaklıkta gördüğünü beyan etmiş ve “Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden emin bulunacaktır” (İnönü, 2008:468). Bu sözlerden yola çıkarak, ülkenin çok partili hayata geçişinin dönüşün olmadığı bir yola girdiğini söylemek mümkündür (Akın, 2009:99). Bu noktada Truman Doktrini ve 12 Temmuz Beyannamesi’nin açıklanma tarihi ile ABD’nin yardım anlaşmasının aynı güne denk gelmesi tesadüf olarak görülmemektedir. Çünkü ABD Truman Doktrini kapsamında yardım sağlamak isterken Türkiye’nin demokratik bir düzeni tesis etmesinden emin olmak istemiştir. Yardımın şartları Nisan ayından itibaren Ankara’da tartışılırken, aynı dönemde ABD’de Türkiye’nin demokratik bir düzen oluşturmaya dair adımların atılıp atılmayacağına ilişkin değerlendirmeler yapılıyordu. Truman Doktrini’nin Amerikan Kongresi’nde görüşüldüğü oturumlarda, bazı senatörler Türkiye’ye yardım yapılmasına karşı çıkarak, ülkenin demokratikleşme adına yeterli adımları atmadığını dile getirmişlerdi. Bu bağlamda 12 Temmuz Beyannamesi bir nevi yardım anlaşmasının yerine getirilmesi için bir ön şart olarak kabul edilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2012:88).

Sonuç

Uluslararası ilişkiler teorileri, iç ve dış politika arasındaki ilişkiyi tam olarak açıklayamamıştır. İç politika ile dış politika arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır; iç politikadaki aktör ve kurumların mücadelesi dış politikayı etkilerken, dış politika da iç politikayı şekillendirebilir.

Çalışmada ele aldığımız Huntington’un “Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma” adlı eserinde, ikinci demokratikleşme dalgasından söz edilirken, Türkiye’nin bu dönemde çok partili hayata geçiş yapmasına rağmen, 27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen darbenin demokratikleşme sürecini kesintiye uğrattığı altı çizilmesi gereken bir husustur.

Osmanlı’da, özellikle Tanzimat döneminde başlayıp Cumhuriyet’le birlikte daha kapsamlı hale gelen değişim ve dönüşüm hareketleri, derin temelli dönüşüm faaliyetleriyle hayata geçirilmiştir. Eskiye ait yapılar ve kurumlar, yaşanan süreç boyunca ortadan kaldırılarak, Batı modeline dayalı yeni yapılar ve kurumlar daha radikal bir şekilde inşa edilmiştir. Bu genel dönüşüm çizgisi içerisinde önemli bir unsur da demokratikleşme ve demokrasiye geçiş süreci olmuştur. Cumhuriyet döneminde çok partili sisteme geçiş girişimleri, Mustafa Kemal Atatürk’ün

ilk cumhurbaşkanlığı döneminde başlamıştır. Atatürk, demokrasinin temel unsuru olarak çok partili sistemi desteklemiş ve uygun şartlar oluştuğunda yeni partilerin kurulmasına izin vermiştir. Atatürk'ün demokrasinin gerektirdiği üzere, çok partili hayata geçme yönündeki arzusunu aşağıda yer alan sözleri açık biçimde ortaya koymuştur.

... demokrasi, gereği olan olan çok partili bir dönemle, Türkiyemize de gelecektir. O zaman ben hayatta olmasam bile ruhum bilesiniz ki şad olacaktır. Ancak bu dönem için de tek korkum, bu güzelim yönetim tarzını yozlaştıracak, onu anlamsızlaştıracak, hatta ve hatta halkın gözünden düşürecek kişiler ve partiler çıkmasıdır... Gerçi Batılı ülkelerde de demokrasinin yerleşmeleri uzun yıllar, hatta asırlar almıştır ama, gelişen dünyada Türkiye'nin bu konularda kaybedecek vakti yoktur... (Verel, 2007:182-183).

1924'te Atatürk, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına onay vermiş, ancak dönemin siyasi koşulları nedeniyle parti kapatılmıştır. Ardından 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına destek vermiş ve bu parti de kısa süre içinde feshedilmiştir. Her iki girişim, Cumhuriyet'in ilk on yılı dolmadan sonuçsuz kalmış ve toplumun çok partili sisteme henüz hazır olmayışı bu geçişin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'de merkezîyetçi ve otoriter bir tek parti rejimi hüküm sürmüştür. Savaşın sonunda, demokrasilerin zaferiyle totaliter rejimlerin cazibesi azalırken, demokratik değerlere olan ilgi artmıştır. Türkiye de bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet tarihine kadar olan süreç incelendiğinde, siyasi karar alıcıların politikalarında dış faktörlerin etkisinin her zaman belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin çok partili sisteme geçiş sürecinde de dış dinamikler önemli rol oynamıştır. Dış etkenler arasında, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeni ve yaklaşan Soğuk Savaş döneminin etkileri öne çıkmaktadır. Türkiye'yi bu iki kutuplu yapı içinde Batı'nın yanında yer almaya iten başlıca neden, Sovyetler Birliği'nin ileri sürdüğü kabul edilemez talepler olmuştur. SSCB'nin, Türkiye'den toprak talebinde bulunması ve Boğazların güvenliğinde söz sahibi olma isteği, ABD'nin stratejileri için endişe verici bir durum yaratmıştır. Bu endişeleri gidermek amacıyla ABD harekete geçmiş ve 12 Mart 1947'de Yunanistan ve Türkiye'yi Sovyet etkisinden uzak tutmak için askerî ve ekonomik yardımlar başlatmıştır. Bu yardımlar, Türkiye özelinde sadece ekonomik ve askerî sonuçları olmamış, aynı zamanda Türkiye'nin kayda değer bir süreçte ABD ve batı eksenli bir dış politika izlemesinin ana sebeplerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin demokratikleşme yolundaki kritik evrelerden biri olarak kabul edilen 12 Temmuz Beyannamesi, çok partili hayata geçişin geri dönülemez bir noktaya geldiğini kanıtlayan önemli bir adım olmuştur. Aynı gün gerçekleşen Truman Doktrini ile bu gelişme, dış politikanın iç politikayı nasıl şekillendirdiğinin bir başka önemli göstergesidir. İnönü'nün aldığı geçiş kararını ilk olarak Amerikalılara, San Francisco Konferansı'nda Türk delegasyonu aracılığıyla iletmesi ve daha sonra 1 Kasım 1945'te bu kararı Türk kamuoyuyla paylaşması, dış politikanın Türkiye'nin iç siyasetindeki belirleyici rolünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de çok partili hayata geçişin işaretleri, yukarıda belirtilen dış faktörlerin etkisiyle belirtmeye başlamıştır. Bu süreçte, ilk adım 5 Eylül 1945'te Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Ancak, bu parti ne dönemin gazetecileri ne de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ciddi bir ilgi görmemiştir. Devamında, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki bir grup, "Dörtlü Takrir" adıyla bilinen önergeyi partiye sunarak partiye yollarını ayırmış ve ihraç edilmişlerdir. Bu ayrılık, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) adı altında yeni bir muhalefet partisinin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Türk siyaseti, bu gelişmeler ışığında hızla demokratikleşme sürecine girmiş ve çok partili hayata 1950 seçimleriyle geçişi sağlamıştır. Geçiş boyunca aksaklıklar yaşansa da sistem dahilinde kökleşmeyi gerçekleştirebilmiştir. Kökleşmenin sebeplerinden demokrasi, temin ettiği özgürlük ortamı ve farklı siyasi görüşler arasında tercih yapma hakkıyla, tarihsel süreçte geçişi sağlayan etkenlerden olmuştur. Bu bağlamda, çok partili

sistemin sağladığı fırsatlar, demokratik katılımın artmasına ve siyasi çeşitliliğin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çerçeveden hareketle, çok partili hayata geçiş sürecinde iç politikanın dış politikadan bağımsız bir olgu olamayacağı vurgulanmış; geçiş sürecinde dış dinamiklerin önemli etkilerinin iç politikada değişimlere yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- (Cumhuriyet, 1945, 20 Mayıs). *Milli Şefimizin Gençliğe Hitabesi*. Cumhuriyet Gazetesi. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1945-05-20/0> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Akın, F. (2009). 12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 11 (1), 92-109.
- Akıncı, A ve Usta, S. (2016). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 275-288.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. (25. Basım) İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Almanya ve Japonya’ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye’nin Katılmasına Dair Karar, Karar No.1452. *Resmî Gazete*. (24 Şubat 1945, Sayı:5940). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5940.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Arcayürek, C. (2010). *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (24. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.
- Arslan Keskin, F. B. (2023). Çok Partili Hayata Geçişin Sosyolojisi. *SDE Akademi*, 3(1), 57-77.
- Ayaz, A. (2023). İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Sovyet İlişkileri. *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi* (1), 1-34.
- Balcı, A. (2011). Dış Politika Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi. *Uluslararası İlişkiler*, 7(28) 3-29.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Biol, S. (2013). 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (43), 39-54.
- Büyükkalay, B. (2011). *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi:1839-1950*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelebi, O. (2015). Türkiye’de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri, *Turkish Studies*, 10(1), 251-272.
- Celep, B. (2020). *Türkiye’ye Amerikan Askerî Yardım Kurulu (Jammatt) ve Türkiye’deki Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çeliker, İ. (2021). 12 Temmuz Beyannamesi’nin Demokrat Parti İçerisindeki Anlaşmazlığa Etkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-8.
- Çufalı, M. (2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayınları.
- Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yedinci Döneminin Üçüncü Toplantı Yılına Açarken Kamutay’daki Söylevleri. *Resmî Gazete*. (2 Kasım 1945, Sayı:6147). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6147.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Cumhuriyet (1946, 23 Temmuz). *Seçimin Umumi Neticesi Henüz Meçhul*. Cumhuriyet Gazetesi. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1946-07-23/0> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Cumhuriyet (1946, 8 Ocak). *Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti*, Cumhuriyet Gazetesi. <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1946-01-08/1> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Cumhuriyet, 1964, 17 Nisan). *Başbakanın Dünkü Demeci Ankarada Nasıl Karşılandı*, Cumhuriyet Gazetesi. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1964-04-17/0> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).

- Demir, N., ve Tekir, O. (2018). Marshall Planı, Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin-ABD Rekabeti. *İNİJOSS: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7,1, 32-45.
- Demir, Ş. (2009). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)*. [Yayınlanmamış doktora tezi.] Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Deringil, S. (2003). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dursun, D. (2000). *Ertesi Gün, Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar*. İstanbul İşaret Yayınları.
- Ekinci, N. (1997). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Ekinci, N. (2002). *İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları*, Genel Türk Tarihi, Ankara.
- Erden, Ö. (2014). II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya’nın Boğazlarla İlgili Talepleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 256-268.
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erhan, Ç., ve Embel, E. (2015). Structural Factors Directing Decision Makers in Turkish Foreign Policy. *Bilig*, (72), 145-170.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Gerner, D. J. (1955). The Evolution of Study of Foreign Policy. Laura Neack, Jeanne A. K. ve Patrick J. Haney (Ed.), *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation* (s.17-32). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Ankara: Kalite Matbaası
- Goloğlu, M. (2014). *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Güler, C. (2015). Türkiye’de Çok partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(57), 291-316.
- Güngör, S. (2010). 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 193-208.
- Huntington, S. P. (1993). *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*. (Çev. E. Özbudun) Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- İçer, O. (1999). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci Üzerine Bir İnceleme*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İncioğlu, N. K. (t.y). Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.) *Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim* (s.265-277). İstanbul: Der.
- İnönü, İ. (2008). *Defterler (1919-1973)*. 3. Baskı Cilt: 1, (Haz. Ahmet Demirel) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 7-26.
- Kara, N. (1984-1985). Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri. *Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi* 8, 64-75.
- Karatepe, Ş. (1993). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945), 1. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2. Cilt. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodal, T. (2012). 1960 Askeri Müdahalesi'nden Sonra Yapılan İlk Çok Partili Genel Seçimlerde Denizli'nin Kale İlçesi'nin Siyasi Durumu. *Belgi Dergisi*, 4, 410-421.
- Kulkıra, U. (2015). *İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türk- Sovyet İlişkileri*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öğreten, C., ve Bulut, S. (2019). Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını. *History Studies International Journal of History*, 11(5), 1457-1489.
- Oğuzlu, T. (2013). Turkey and NATO. *ADAM Akademi*, 3(1), 1-10.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası Cilt 1* (9. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (2019). *Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı). Ankara: Yetkin.
- Özdemir, G. (2018). Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 27-51.
- Özdemir, H. (2003). Siyasal Tarih (1960–1980). S. Akşin, B. Tanör ve K. Boratav. (Ed.). *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1. Cilt* (1908-1980) (s.225–293). İstanbul: Milliyet.
- Pridham, G. (1991). International Influences and Democratic Transition: Problems of Theory and Practice in Linkage Politics. In G. Pridham (Ed.), *Encouraging democracy: The international context of regime transition in Southern Europe* (pp. 1-30). Leicester: Leicester University Press.
- Putnam, D. R. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games. *International Organization*, 42(3), 427- 460.
- Şahin, Y. (2022). Dış Politika, Kimlik ve İç Politika İlişkisi: 2002-2016 Türkiye Örneği. *İdealkent*, 13(37), 2248-2283.
- Sancaktar, C. (2012). Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri. *Bilge Strateji*, 4(7), 31-64.
- Sander O. (2016). *Siyasi Tarih (1918-1994)* (26. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2001), *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarıçoban, (2020). Türkiye'de 1945-1950 Döneminde Dış Politika. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 805-822.
- Seydi, S. (2009). Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika). A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H Kapu (Ed). *1939- 1945 Dönemi İç ve Dış Politika* içinde. (s.257- 296). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz Beyannamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16), 77-100.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. (Çev) M. Harmancı. İstanbul: E Yayınları.
- Sıvış, E. (2018). *Amerikan Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. [Yayınlanmamış doktora tezi], İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sıvış, E. (2019). Türk – Amerikan Müttefikliğinde 'Peşrev' Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye". *Belgi Dergisi*, 2(18), 1525-1543.
- Sönmezoğlu, F. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim. F. Sönmezoğlu N. Ö. Baklacioğlu ve Ö. Terzi (Ed.) *Türk Dış Politikasının Analizi* (s.879-896). İstanbul: Der.
- Taşpınar, G.T. (1996). *27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tezel, Y. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Therborn, G. (1979). Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu -II-. *Birikim Dergisi*, 52/53, 47-65.
- Timur, T. (1991). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topal, C. (2013). Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye-ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 111-121.
- Torun, E. (2002). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimler İç ve Dış Etkenler (1945-1960)*. İstanbul: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Toy, H. ve Elmacı, D. (2007). *Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: Karma Kitaplar.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *Resmî Gazete*. (20 Temmuz 1961, Sayı:10859). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında 23 Şubat 1915 Tarihinde Ankara’da İmzalanan ve Amerika Birleşik Devletleri’nin 11 Mart 1941 Tarihli Kanununda Yazılı Yardımla İlgili Esaslara İlişkin Olan Anlaşmanın Onanması Hakkında Kanun. *Resmî Gazete*, (10 Temmuz 1945, Sayı: 6053).
- Türkiye Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanan Türkiye’ye yapılacak Yardım Hakkında Anlaşmasının Onanmasına Dair Kanun. *Resmî Gazete*. (5 Eylül 1947, Sayı:6699). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6699.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2024).
- Ünal, O. (1994). *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Vatan, 1945, 2 Aralık). *Celâl Bayar ve Arkadaşları Yeni Partinin Programını Hazırladılar. Partinin Merkezi Ankara Olacak*. Vatan Gazetesi.
- Verel, O. (2007). *Sabiha Gökçen Atatürk’le Bir Ömür*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yalçın, O. (2011). İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(47), 701-731.
- Yeşil A. (2001). *Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş: 1946-1950*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yetim, F. (2022). Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basınında Demokrasi Polemikleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(36), 943-961.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yılmaz, E. (2010). 1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 177-188.